

Recenze

Zounek, J. ICT v životě základních škol

Praha: Triton, 2006. 151 s.

Informační a komunikační technologie (dále ICT) se pozvolna stávají realitou českých základních škol. Monografie Jiřího Zounka z ústavu pedagogických věd Filozofické fakulty Masarykovy univerzity je vítaným příspěvkem k dosavadnímu poznání toho, co přináší ICT do života škol, jak se daří jejich zavádění a jak se projevují v klíčových oblastech života české školy. Za velmi důležité považuji, že autor se k těmto otázkám vyslovuje s oporou o poměrně rozsáhlý empirický výzkum, který v dané oblasti realizoval.

Monografie je rozvržena do devíti kapitol. V první kapitole nazvané Konvergence informačních a komunikačních technologií a školy se autor k problematice ICT ve vzdělávání přibližuje ze tří perspektiv – z makroperspektivy (strategické dokumenty vzdělávací politiky s ohledem na ICT), z mezoperspektivy (škola jako prostředí implementace ICT) a z mikroperspektivy (začleňování produktů ICT do školy). Snahu podat ucelený a systémový pohled na sledovanou problematiku hodnotím pozitivně, osobně bych však uvítal, kdyby autor v mikroperspektivě věnoval více pozornosti také základům jako spoluaktérům výuky. Koncept konvergence, o němž je opřen výklad v této kapitole, považuji za nosný, neboť sblížování světa technologií a světa školního vzdělávání v naznačených perspektivách skutečně představuje jeden z klíčových problémů ve sledované oblasti.

Představu o tom, jak se odehrával empirický výzkum, který autor realizoval, si lze vytvořit při prostudování druhé kapitoly monografie. Cílem výzkumu bylo „...poznat, v jakých oblastech chodu školy a její kultury se informační technologie výrazně projevují, jaká je jejich role v rozvoji kultury současné školy, jaký potenciál mají ICT pro rozvoj kultury školy a zda je možné identifikovat jejich negativní dopady na rozvoj školy a její kultury“ (s. 33). V úvodní fázi výzkumu se J. Zounek zaměřil na teoretické studium relevantních zdrojů české i zahraniční provenience. Následovala analýza odborných médií; proveden byl také předvýzkum. Hlavní část výzkumu spočí-

vala v dotazníkovém šetření realizovaném na reprezentativním vzorku úplných základních škol v České republice. Výzkum byl dále doplněn o případovou studii školy. Oceňuji autorovu snahu koncipovat komplexní výzkumný design, který umožnil nahlédnout sledovanou problematiku v různých dimenzích a z různých úhlů pohledu.

Jak je problematika ICT a školy reflektována v médiích? Odpověď na tuto otázku přináší třetí kapitola. Sledována byla média spadající do tří skupin:

- a) odborné pedagogické časopisy – Pedagogika, Pedagogická orientace a Pedagogická revue;
- b) pedagogické časopisy určené širší pedagogické veřejnosti – Učitelé listy, Moderní vyučování;
- c) internetový portál Česká škola.

Analýza ukázala, že problematice ICT byla v těchto časopisech (ve sledovaném období 1998–2002) věnována pouze okrajová pozornost. O poznání větší pozornost byla této problematice věnována na portále Česká škola – nejvíce zastoupeny zde byly příspěvky vztahující se k výuce podporované ICT, časté byly také zprávy o různých seminářích či workshopech k ICT ve vzdělávání, což je dokladem toho, že v této oblasti je poměrně živo.

Ve čtvrté kapitole autor nabízí další dva pohledy na problematiku ICT ve školách. První pohled je zaměřen na strategie zavádění ICT do vzdělávání. Oceňuji, že autor orientuje čtenáře v obecném rámci zavádění ICT do škol a pokouší se, byť spíše jen v náznaku, zasadit český vývoj do mezinárodního kontextu. Druhý pohled je pohledem ředitelů na realitu základních škol. Ukazuje, že ředitelé vidí největší potenciál ICT v oblasti vyučování a učení. Z pohledu recenzenta mohu jen konstatovat, že autorovi se v této kapitole podařilo zasadit sledovanou problematiku do širšího kontextu a vybudovat základy pro empirický výzkum, jehož výsledky prezentuje v dalších kapitolách. Kapitola pátá nese název Řízení školy, ředitelé a ICT. Autor uvádí, že jsou to zejména ředitelé, kdo nese odpovědnost za implementaci ICT do škol, čímž získává argumenty pro potřebu realizovat výzkum mezi řediteli. Výsledky provedeného výzkumu ukazují, že ICT jsou dnes takřka nepostradatelnou součástí řízení školy – ředitelé je využívají zejména k psaní dokumentů, zpracovávání ekonomické agendy školy a ke komunikaci se zřizovatelem a školskými orgány. Je záslužné, že autor poukazuje také na oblasti, kde ředitelé spatřují rezervy s ohledem na využití ICT v řízení. Ty se nejčastěji týkají jejich vlastních znalostí a dovedností, efektivnějšího využívání programů v řídicí práci (např. pro evaluaci školy a komunikaci) a nedostatku času na využívání ICT v řízení a na další rozvoj či hledání nových možností.

Podporují ICT otevřenost školy? Touto otázkou je uvozena šestá kapitola. Dozvídáme se v ní, že ředitelé považují problematiku ICT a otevřenosti

školy za velmi důležitou, a to zejména s ohledem na komunikaci s vnějšími subjekty, bez nichž škola nemůže fungovat. Na druhou stranu pohled ředitelů naznačuje, že ICT nemohou nahradit jedinečnost osobní lidské komunikace.

Kapitola sedmá nese název ICT a prostředí podporující vyučování a učení. J. Zounek v ní komentuje proměny školy a jejího kurikula po roce 1989 a ukazuje, kde se v nich objevoval prostor pro zavádění ICT. Oceňují, že autor věnuje pozornost místu a roli ICT v kurikulu základního vzdělávání. Přestože je provedená analýza kurikula poměrně stručná, ukazuje přinejmenším na dva zajímavé momenty. Prvním z nich je posilování současného trendu spočívajícího v zavádění ICT „napříč“ kurikulem, druhým je poukaz na potřebu otevřeného kurikula, které nabízí více prostoru pro zavádění ICT.

Problematika rozvoje a budoucnosti školy je řešena v kapitole osmé. Autor si klade důležitou otázku, jakou roli sehrávají ICT v procesu rozvoje a proměny školy, a ukazuje, že ICT ovlivňují zejména proměnu školy zevnitř. V dalším textu J. Zounek pracuje s nosným teoretickým konstruktem vize školy. Mimo jiné nabízí odpověď na otázky: Kdo se má podílet na utváření vize školy? V čem tkví budoucnost školy? Jak se ve školách s vizí pracuje? Jak je vytváření a naplňování vize podporováno? Může vize fungovat jako most mezi současností a budoucností? Odpovědi, které jsou v recenzované monografii k dispozici, čtenáře dobře orientují a mají značnou inspirativní hodnotu.

Poslední, devátá kapitola Informační a komunikační technologie v životě základní školy seznamuje s výsledky případové studie, kterou autor realizoval s cílem „poznat a pochopit obecné jevy, procesy či trendy, které sehrávají významnou roli při implementaci a využívání ICT v klíčových oblastech fungování dnešních základních škol a jejich kultury“ (s. 107). J. Zounekovi se podařilo zachytit a výstižně popsat historii zavádění ICT do jedné základní školy i jejich reálné využívání a fungování ve škole. Oceňuji skutečnost, že v závěru kapitoly autor formuluje doporučení pro další rozvoj kultury školy s ohledem na ICT. Je zřejmé, že spolupráce výzkumníka a školy byla oboustranně výhodná a přínosná.

Jiří Zounek napsal svoji monografii s dobrou znalostí sledované problematiky v domácím i zahraničním kontextu. Jeho práce mapuje zavádění ICT do českých škol na pozadí současných proměn vzdělávacího paradigmatu. Vedle dokumentačního přínosu je nesporný též inspirační potenciál publikace. Knihu Jiřího Zounka lze číst jako napínavý příběh o tom, co vše se autorovi podařilo zjistit o realitě ICT v současných školách. Není toho málo a rozhodně to stojí za pozornost.

Kvasničková, A. Náboženstvo ako kolektívna pamäť: prípad Slovenska a Čiech

Bratislava: Univerzita Komenského, 2005. 122 s.

Blížkosť slovenskej a českej kultúry aj po rozdelení Československa v roku 1993 inšpiruje mnohých odborníkov, aby najrozmanitejšie spoločenské inštitúcie, procesy či fenomény interpretovali s prihliadnutím na možnosť komparácie s nádejou, že to umožní efektívny prienik k ich skrytej podstate alebo aspoň prispeje k objasneniu traumy občanov spoločného štátu z neželaného odlúčenia. Ako to pripomína vo svojej monografickej štúdii A. Kvasničková, sociologička pôsobiaca na katedre sociológie FF UK v Bratislave, ide aj o otázku, prečo došlo v období po rozpade spoločného štátu k tak výrazne rozdielnym trendom v prejavoch náboženského života na Slovensku a v Čechách.

V prvej kapitole svojej práce *Náboženské zmeny na Slovensku a v Čechách* (s. 7–25) charakterizuje tieto zmeny, hlavne podľa výsledkov sčítaní ľudu (pričom pripomína možnosti a obmedzenia výpovednej hodnoty týchto údajov, pripomína odlišný diskurz na tému náboženstvo pred sčítaním v roku 2001, dokonca odlišné znenia otázok, na Slovensku prihlásenie sa k cirkvi, v česku osobná viera), ktoré – podobne ako iné empirické zisťovania a aj bežná skúsenosť – ukazujú na zreteľne odlišné trendy v prejavoch náboženského života: na Slovensku bol zaznamenaný zreteľný nárast prihlásenia sa obyvateľstva najmä k všetkým registrovaným cirkvám a náboženským spoločnostiam, najmä však veľkým historickým cirkvám, v Čechách, naopak, bol zaznamenaný zreteľný úbytok, a to najmä práve vo veľkých cirkvách. Pri hľadaní odpovede na tieto odlišné trendy náboženských zmien sa autorka sa domnieva, že doterajšie vysvetľovania teóriami sekularizácie na to nepostačujú, taktiež ani iné teórie (ako napríklad teória racionálneho výberu, či Inglehartova teória generačného posunu hodnôt) a preto z „arzenálu“ sociológie vybrala koncepciu kolektívnej pamäti, ktorá naznačuje najviac explikačných potencií pre nastolenú otázku. Aj keď ide o teóriu v spoločenských vedách (napr. historické vedy a politológia) u nás už známu, predsa len „pamäť“ sa stále u nás používa skôr ako metafora. A. Kvasničková zdôrazňuje, že tento koncept má práve v sociológii svoje klasické zakotvenie. Venovala mu osobitnú pozornosť v druhej kapitole *Sociologické prístupy k náboženským zmenám* (s. 26–65). Teóriu kolektívnej pamäti objašňuje v klasickej podobe u M. Halbwachsa (čo treba oceniť, nakoľko nie je dostupná literatúra), potom ju predstavuje v jej rozvinutej podobe v koncepcii D. Hervieu-Léger, jednej z najvýznamnejších postáv súčasnej francúzskej sociológie.

V tretej kapitole Meniace sa náboženské pamäti na Slovensku a v Čechách (s. 66–92) sa autorka snaží aplikovať teóriu kolektívnej pamäti, všima si jej jednotlivé podoby a mechanizmy vo vzťahu k náboženským prejavom popísaným v prvej kapitole. Všima si nielen odlišné náboženské tradície, napr. na Slovensku tzv. tradície ľudovej zbožnosti. Inšpirovaná štruktúrou rovných náboženskej pamäti (pamäť v zastúpení, pamäť neistá, sprostredkovaná alebo alternatívna) britskou sociologičkou G. Davie, postupne sústreďuje najrozmanitejšie údaje a poznatky, nielen tie najbežnejšie, ktoré sa zvyčajne v empirických výskumoch redukujú na návštevnosť bohoslužieb. Máme tu aj indikátory cirkevných obradov (krst, sobáš, pohreby), náboženského vzdelávania a výchovy, či kultúrnej sféry náboženskej pamäte (symboly, púte, sviatky, kostoly, umenie).

Poslaním našej recenzie nie je reprodukovat veľa zaujímavých štatistických a sociologických údajov o rozmanitosti náboženského života. To si môže čitateľ nájsť sám a prípadne aj na inom mieste. Je to skôr reflexia skutočnosti, že sociológia prostredníctvom monografie A. Kvasničkovej prichádza s inovatívnym teoreticko-metodologickým konceptom, ktorý umožňuje upevniť teoretické základy sociológie náboženstva a robí z nej prítlačlivý nástroj nielen k opisaniu, ale aj k objasneniu zmien prejavov náboženského života v našich spoločnostiach. Takto môže byť skutočne užitočnou pre pedagogický výskum ako aj pre prax výučby náboženstva na našich školách.

Pre Slovensko a Česko nie je spoločnou iba tradícia Veľkej Moravy a sv. Cyrila a Metoda alebo prejavy náboženstva na území okolo spoločnej hranice. Náboženstvo v našich spoločnostiach nepostihuje iba ústup, ale objavuje sa v nových, nečakaných priestoroch a sektoroch. Prítom mladí ľudia sú často nositeľom netradičných foriem náboženskej viery a humanitných hodnôt. To je spoločná výzva pre vedecký výskum v Európskej únii, či už sa to týka sociológie, psychológie, pedagogiky alebo etnológie.

Ladislav Macháček

Janík, T., Miková, M. Videostudie: výzkum výuky založený na analýze videozáznamu

Brno: Paido, 2006. 154 s.

Monografie Tomáše Janíka a Marcely Mikové se věnuje teoretickému pojetí, praktickému provádění a využití videozáznamu výuky. Publikace je určena širšímu okruhu čtenářů – zájemcům o pedagogický výzkum (včetně jeho výsledků), těm, kteří zamýšlejí realizovat videostudii, i učitelům z praxe. Práce

má 154 stran a je rozdělena do šesti kapitol. V první kapitole s názvem Co je to videostudie je ústřední pojem videostudie zasazen do souvislostí s paradigmaty, tematickými oblastmi a metodologickými postupy pedagogického výzkumu. Videostudie je zde umístěna do průniku tří tematických oblastí: výzkumu pedagogické komunikace a interakce, výzkumu efektivnosti a kvality výuky a výzkumu realizovaného kurikula.

Druhá kapitola nabízí přehled o videostudiích, které byly realizovány v zahraničí v letech 1995–2005 (videostudie TIMSS 1995 a 1999, videostudie realizované v německém Kielu, Zürichu, Bernu a jinde). V závěru kapitoly se autoři pokoušejí o zhodnocení prezentovaných videostudií jak z obsahového, tak metodologického hlediska. Druhá kapitola je tedy určena zejména čtenářům, kteří se zajímají o provedené pedagogické výzkumy, včetně jejich výsledků.

Další, v pořadí třetí, kapitola nesoucí název Jak se dělá videostudie se plně věnuje metodickému postupu videostudie. Jsou zde postupně rozebrány jednotlivé kroky realizace videostudie, a to v pořadí: Jak připravit videostudii? Jak pořídit videozáznam výuky? Jak získaný videozáznam transkribovat, kódovat a vyhodnotit? Jednotlivé kroky směřující od hledání teoretických východisek přes fáze sběru a analýzy dat až k jejich vyhodnocení jsou ilustrovány na konkrétních ukázkách z videostudií TIMSS, IPN (realizované na Institutu pro pedagogiku přírodních věd v německém Kielu) a CPV (Centrum pedagogického výzkumu Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně). Třetí kapitola má tedy povahu jakési příručky pedagogického výzkumu, z níž je možné čerpat praktické informace o tom, jak realizovat videostudii.

Ve čtvrté kapitole nazvané Postup a výsledky CPV videostudie fyziky seznamují autoři čtenáře s metodickým postupem a s vybranými výsledky videostudie výuky fyziky na 2. stupni několika brněnských základních škol, která byla provedena v letech 2004–2005. Předmětem analýzy byly videozáznamy 62 vyučovacích hodin fyziky pořízené v 7. a 8. třídách vybraných brněnských škol (jednalo se o dostupný výběr). Videozáznamy byly následně zpracovány v počítačovém programu Videograph a data analyzována v programech SPSS a Statistica. Předběžné výsledky poskytnuté v textu se týkaly zejména forem výuky, fází výuky a příležitostí k verbálnímu projevu. Tato kapitola oslovuje zejména učitele, kteří se videostudie účastnili, a nabízí jim tak zpětnou vazbu k jejich výuce.

Předchozí kapitoly vyúsťují v kapitolu pátou, kde se autoři zamýšlejí nad dalšími možnostmi videostudií, ale zároveň i nad obtížemi s nimi spojenými. Diskutována je reprezentativnost zaznamenaných hodin, problémy s inter-rater-reliabilitou při kódování videozáznamů, přiměřenost použitých kategoriálních systémů apod. V závěru kapitoly je také zmíněno, ve kterých

oblastech pedagogického výzkumu lze videostudie využívat. Pátá kapitola – Metodologické otazníky videostudií – poukazuje na vybrané metodologické problémy, a je tedy určena zejména pracovníkům v pedagogickém výzkumu.

Šestá kapitola s přílehlavým názvem Videozáznam výuky v učitelském vzdělávání oslovuje jak pedagogy vysokých škol připravující budoucí učitele, tak samotné učitele z praxe usilující o zdokonalení svého pedagogického umění. Autoři zde pojednávají o možnostech, jak využít videozáznam výuky v učitelském vzdělávání, a pozornost je tu věnována také problematice reflexivního učení. Na konkrétní ukázce je rozebráno uplatnění metody videotréninku interakcí při rozvíjení komunikativních dovedností jednoho z učitelů, kteří byli zapojeni do CPV videostudie fyziky. V kapitole je také prezentováno učební prostředí pro učitele založené na videozáznamech výuky.

Uvedené kapitoly jsou na závěr doplněny jmenným a věcným rejstříkem a čtyřmi přílohami. Jsou to: dopis ředitelům – výzva ke spolupráci na výzkumu, informační list pro učitele zapojené do CPV videostudie fyziky, dokumentace k videozáznamu vyučovací hodiny (pro kameramany) a dotazník pro učitele k posuzování typičnosti nahrávaných hodin.

Text knihy je psán přehlednou formou a je doplněn množstvím názorných a ilustrativních tabulek, grafů a schémat. Téma knihy – videostudie v pedagogickém výzkumu – je zde zpracováno hned v několika rovinách: od roviny obecné (vymezení pojmů, přehled o dosud realizovaných videostudiích) a roviny zkušenostní (postup a některé výsledky CPV videostudie fyziky), přes rovinu praktickou (jak se dělá videostudie), k rovině metodologicko-kritické (metodologické otazníky videostudií) a k rovině možného uplatnění (videozáznam výuky v učitelském vzdělávání).

Práce má tedy z hlediska daného tématu velmi široký záběr, což znamená, že může být přínosná širokému okruhu čtenářů. V této souvislosti velmi vítám, že jsou v publikaci jasně a srozumitelně vymezeny všechny základní pojmy nutné k pochopení dané problematiky. Okruh čtenářů se tak neomezuje jen na badatele z oblasti pedagogického výzkumu, ale i na běžné učitele z praxe, a dokonce i budoucí učitele, tj. studenty učitelství na vysokých školách. Práce, přestože vznikla v akademickém prostředí, má velký přesah do pedagogické praxe na školách a svým obsahem i formou přímo vybízí, aby byla čtena a studována. Na tomto místě si dovoluji upozornit na několik momentů v textu, jejichž diskuse by mohla být přínosná. Ve čtvrté kapitole v oddíle, který se zabývá výsledky videostudie, je dle mého názoru poněkud unáhleně konstatováno, že „z analýzy 62 vyučovacích hodin vyplývá, že dominantní formou výuky fyziky na druhém stupni brněnských základních škol je rozhovor se třídou“. Obdobná zevšeobecnující formulace se vyskytuje v textu ještě nejméně jednou. Sami autoři tvrdí,

že se v jejich výzkumu jednalo o dostupný výběr škol a učitelů, nikoli tedy reprezentativní. Zjištěné výsledky proto nelze automaticky vztahovat na brněnské základní školy obecně. Navíc je třeba zdůraznit, že byly nahrávány a analyzovány vyučovací hodiny pouze dvou zvolených témat – skládání sil a elektrický obvod. Jako učitel fyziky mám zkušenost, že pro různá témata jsou vhodné různé metody a formy výuky. Je tedy možné, že při analyzování výuky širšího spektra výukových témat by se dospělo k poněkud jinému závěru. Dále se domnívám, že není nutné akcentovat fakt, že se jednalo o brněnské základní školy, protože není odůvodněné předpokládat geografickou podmíněnost zjištěných faktů. Jsem názoru, že vhodnější by byla například formulace: „analýza 62 vyučovacích hodin naznačuje, že dominantní formou výuky daných dvou fyzikálních témat je na zkoumaných základních školách rozhovor se třídou“.

Dále bych se rád zastavil u otázky, zda existují mezi výukovými tématy odlišnosti ve formách jejich výuky. Autoři korektně konstatují, že statistickou významnost odlišností mezi dvěma výukovými tématy – skládání sil a elektrický obvod – zatím nezjišťovali. Pokládám proto za předčasné předpokládat, že „učitelé organizují výuku napříč různými výukovými tématy obdobným způsobem a že jejich vzorce jednání jsou v aspektu organizace výuky relativně stabilní“. Ze zkušenosti učitele fyziky na víceletém gymnáziu bych mohl vyslovit hypotézu, že tomu tak obecně není. Domnívám se, že otázka odlišností ve formách výuky v závislosti na výukových tématech je zajímavým problémem, který by vyžadoval obsáhlejší výzkum výuky většího počtu fyzikálních témat.

Další poznámka je spíše formálního charakteru. Časové údaje udávající délku různých forem a fází výuky jsou v textu psány převážně v notaci „minuty:sekundy“ (např. 9:59), několikrát ovšem s desetinnou čárkou jako např. 7,02 min. Ve druhém případě ovšem není jasné, zda jsou za desetinnou čárkou sekundy nebo setiny minuty. Doporučoval bych jednotně používat první z uvedených notací.

Chtěl bych ocenit snahu autorů velmi konkrétně seznámit čtenáře s programem Videograph, software pro zpracování videozáznamu výuky (v rámci třetí kapitoly). Co se týká dalších badatelských záměrů autorů práce, velmi vítám jejich odhodlání újeji spolupracovat s oborovými didaktiky. Závěrem bych chtěl zdůraznit, že předložená monografie Tomáše Janíka a Marcely Mikové je aktuální svým tématem i zasazením do kontextu s výzkumy prováděnými v zahraničí. Jsem přesvědčen, že je potřebná pro teorii i praxi vzdělávání v ČR. Mimořádně kladně hodnotím um autorů, s jakým se jim podařilo spojit teoretický nadhled s praktickým a velmi konkrétním pohledem na videostudie a jejich využívání. Autoři tak zpřístupnili danou problematiku několika okruhům čtenářů – badatelům v oblasti vzdělávání,

pedagogům obecně, oborovým didaktikům na vysokých školách, učitelům z praxe a i studentům učitelství. Pevně věřím, že se od autorské dvojice dočkáme dalších stejně brilantně zpracovaných publikací navazujících na jejich badatelské počiny.

Vojtěch Žák